

ساخت‌گرایی سنت و عرفان

مکتب ساخت‌گرایی، در تصویری اجمالی به خوبی زمینه‌های تاریخی این مکتب را مورد توجه قرار داده است. او سخن خویش را در کتاب عرفان، ذهن، آگاهی چنین آغاز می‌کند: «در ربع اخیر قرن، محققان - که خود به ندرت عارف‌اند - به این اتفاق نظر عمومی رسیده‌اند که یک «چیز» (و نه یک کس) است که در تجارب عرفانی نقش شکل‌دهنده محوری ایفا می‌کند و آن «چیز» همان پیش‌زمینه عارف است: باورها، انتظارات، امیدها و آرزوها، نیازها، پرسش‌ها و... در اصطلاح علمی، معمولاً به این امور با عنوان «چارچوب» مفهومی عارف یا «مجموعه» پیش‌زمینه اشاره می‌شود. این رهیافت به تجربه دینی با تمام تفاوت‌های نسبتاً کوچک و اختلافات جزئی موجود در آن «ساخت‌گرایی» خوانده می‌شود. ساخت‌گرایی عبارت از این دیدگاه است که شاکله زبانی و مفهومی عارف به طرق مهمی تجربه‌های عرفانی او را تعیین بخشیده، شکل داده و یا متکون می‌سازد»^۲. بنابراین، تجربه عرفانی هر عارف در ساختاری رخ می‌دهد که او در آن نشو و نما می‌کند. این کتاب به تجربه‌های عرفانی و زمینه‌های آن و نسبت آنها با ساخت‌گرایی پرداخته است. درواقع می‌توان این کتاب را نوعی فلسفه عرفان به شمار آورد که در حوزه ساخت‌گرایی مطرح شده است. در فصل‌های اول و دوم، بعد از بیان مقدمه، مقالات استیون کتز آمده و فصل سوم کتاب نقاط قوت و ضعف ساخت‌گرایی را بیان کرده است. مؤلف برای بیان مطالب خود از روش توصیفی و تطبیقی بهره گرفته است، هرچند بر آن بوده تا عرفان را به صورت تطبیقی بررسی کند؛ یعنی شاهد مثال‌هایی که می‌آورد به سنخ خاصی از تجارب عرفانی منحصر نیست بلکه از اغلب سنت‌های عرفانی رایج بهره گرفته است.

نویسنده در مقدمه کتاب به موضوعاتی از این قبیل پرداخته است: نقادی شکل؛ هستی‌شناسی‌ها؛ زمینه‌الاهیاتی و اجتماعی تجربه عرفانی؛ گونه‌شناسی‌های بین فرهنگی عرفان؛ تأملاتی درباره زبان، بیان‌پذیری، و پارادوکس؛ عرفان و متون مقدس. وی با ذکر نظریات محققان نتیجه می‌گیرد که پژوهش‌ها و مطالعات عرفانی پیش از این اثر به دلایل مختلف وافی به مقصود نبوده‌اند؛ و مطالعه زمینه‌ای مواد عرفانی پیشنهاد شده در این اثر



- ساخت‌گرایی سنت و عرفان (مجموعه مقالات)
- استیون کتز
- ترجمه و تحقیق: سید عطاء انزلی
- آیت عشق، ۲۳۲ صفحه

مقدمه:

آثار صاحب‌نظران و محققان در زمینه عرفان هرکدام در جای خود مفید است. یکی از این کتاب‌ها که به تازگی چاپ و منتشر شده، ساخت‌گرایی، سنت و عرفان است. این کتاب ترجمه مقالات استیون کتز است که مترجم با توجه به علائق و سلائق خود به ترجمه و تحقیق آنها اقدام کرده است. کتاب، در حوزه عرفان به نگارش درآمده و نسبت میان عرفان و ساختارگرایی را تجزیه و تحلیل و نظریات مختلف در این زمینه را بررسی کرده است. بر ای آشنایی بیشتر با موضوع کتاب باید یادآور شد که واژه «عرفان» به معنای شناختن و دانستن بعد از نادانی آمده است. عرفان، علمی از علوم الهی است که موضوع آن شناخت حق و اسماء و صفات اوست.

عرفا عقیده دارند برای رسیدن به حق و حقیقت بایستی مراحل را طی کرد تا نفس بتواند از حق و حقیقت بر طبق استعداد خود آگاهی حاصل کند.^۱ البته موضوع کتاب بررسی موضوع عرفان در حوزه ساخت‌گرایی است. رابرت فورمن، یکی از مهم‌ترین منتقدان

جزء ضروری مطالعات درباره آثار عرفانی است.^۲

فصل اول. این فصل که زبان و معرفت‌شناسی عرفان است، از مهم‌ترین مقالات استیون کتز به شمار می‌رود. عناوین این فصل چنین است: ۱- تمهید؛ ۲- تجربه و تعبیر؛ ۳- نظریه زمینه‌مندی؛ ۴- نتیجه‌گیری.

نویسنده دو نتیجه مهم می‌گیرد: مطالعه دقیق و حرفه‌ای سنت‌های خاص عرفانی، برای کشف ویژگی‌های آنها و به ویژه آشکار کردن پیوند با فضای الاهیاتی بزرگ‌تری که از آن سربرمی‌آورند؛ تحقیق مبنایی معرفتی بیشتر بر قیود تجربه عرفانی برای پرده برداشتن از چارچوب چنان تجاربی، تا آنجا که امکان‌پذیر باشد. این امر دوم اهمیت خاصی دارد ولی با این حال بالمره غالباً مورد غفلت واقع شده است.^۴

فصل دوم: این فصل از مهم‌ترین مقالات استیون کتز است. نویسنده سرشت «سنتی» تجربه عرفانی را ارزیابی می‌کند و به مواردی از این قبیل اشاره دارد: بدعت‌گذاری عرفان؛ زمینه‌مندی تجربه عرفانی؛ هستی‌شناسی؛ اسوه‌های عرفانی و نتیجه‌گیری. در بخش نتیجه‌گیری نویسنده یادآور می‌شود که ملاحظه متون، هستی‌شناسی‌ها و اسوه‌ها که در این مقاله آغاز شده تنها در حکم فتح باب فرآیند مطالعه شدید و پی‌گیر متنی و تاریخی لازم برای فهم کامل و دقیق تجربه عرفان در هر دو وجهه سنتی و افراطی آن است.

فصل سوم: فصل پایانی کتاب، «تبیین و ارزیابی ساخت‌گرایی» نام دارد که نویسنده در آن به تجزیه و تحلیل دلایل ساخت‌گرایی پرداخته است. این فصل در «سه گفتار» تنظیم شده است. گفتار اول: تبیین نظریه ساخت‌گرایی شامل زمینه‌های تاریخی؛ استدلال‌های ساخت‌گرایی؛ استدلال فلسفی، فرضیه معرفتی بنیادین، مبانی فلسفی فرض معرفتی؛ کانت و فلسفه استعلایی؛ هوسرل و حیث التفاتی؛ استدلال تجربی و در پایان نتیجه‌گیری.

در جمع‌بندی گفتار اول، چنین می‌خوانیم: به نظر طرفداران حکمت خالده، حکیمان و عارفان - جدای از اختلافات ظاهری - همواره و در همه سنت‌های اصیل، سخنی واحد و مدعایی مشابه دارند؛ شبیه به آنچه شیخ اشراق نام «خمیره ازلی حکمت» بر آن می‌نهد و ادعا می‌کند که تمام فلاسفه و حکما - از یونان و مصر گرفته تا ایران، هند و چین به رغم اختلافاتی که در تعلیم و مکاتب‌شان دیده می‌شود در واقع آن را تعلیم می‌داده‌اند. نویسنده در پایان به چند اثر عرفانی اشاره کرده است، مانند: مجمع‌البحرین داراشکوه، صوفیسم و تائیسیم توشیهیکو ایزوتسو و عرفان و فلسفه وت. استیس و متذکر شده است که به رغم سهمی که برخی از این آثار در تعمق فهم آکادمیک عرفان داشته‌اند همه از نظر روش بحث بر مبنایی نادرست استوارند و از معرفت‌شناختی عمیق

برخوردار نیستند.^۵

نویسنده در گفتار دوم، ارزیابی نظریه ساخت‌گرایی موضوعاتی از این قبیل را مطرح کرده است: برکات علمی ساخت‌گرایی؛ کاستی‌های ساخت‌گرایی؛ بررسی فرض معرفت‌شناختی بنیادین؛ بنیان فلسفی ضعیف فرض معرفتی؛ ابهام در حدود فرض معرفتی؛ ساخت‌گرایی کاتالیزی؛ درباره استدلال تجربی؛ تفکیک شهود صوری از شهود معنوی؛ ضعف منطقی روش استدلال؛ درباره سنت یهودی و بودایی؛ و عدم جامعیت نظریه در مواجهه با شواهد. در این گفتار، نویسنده پس از بیان مقدمه، موضوعات مربوط به ارزیابی ساخت‌گرایی را با ترتیب خاصی بیان کرده است؛ برای مثال، نخست از برکات علمی ساخت‌گرایی صحبت کرده و سپس فرض معرفت‌شناختی بنیادین را بررسی کرده است و در پایان درباره استدلال تجربی نیز مباحثی آورده است. مؤلف سعی کرده با نظامی خاص مطالب خود را بیان کند تا خواننده ارزیابی مناسبی از نظریه ساخت‌گرایی داشته باشد.

گفتار سوم. این گفتار به مدعیات حکمت خالده و انتقادات ساخت‌گرایان بر آن، اختصاص یافته و مباحث زیر را دربردارد: عرفان، راهی به راهی از خود، گوهر عرفان، زمینه‌ای برای مقایسه سنت‌ها؛ تکنیک‌های عرفانی و قیدزدایی از آگاهی؛ فهرست‌های پدیدارشناختی ویژگی‌های عام عرفان؛ و مجادلات رایج میان عارفان نحله‌های مختلف.

پس از این مطالب، مترجم در پیوست‌های زیر به بررسی آثار کتز پرداخته است: فهرست آثار استیون کتز در زمینه عرفان تطبیقی؛ و معرفی مفصل برخی از مهم‌ترین آثار کتز. این آثار عبارت است از: عرفان و تحلیل‌های فلسفی؛ عرفان و سنت‌های دینی؛ عرفان و زبان؛ عرفان و متون مقدس؛ عرفان و اخلاق (سنت‌های غربی و شرقی).

برخلاف گفتار اول که مؤلف در پایان آن، نتیجه‌گیری کرده است، گفتار دوم و سوم فاقد بخش نتیجه‌گیری است.

مترجم در پایان کتاب، فهرست اعلام و اصطلاحات و واژگان را تنظیم کرده و مقدمه مؤلف (استیون کتز) را به زبان انگلیسی در پایان کتاب آورده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. لغت‌نامه دهخدا، علی اکبر دهخدا، زیر نظر دکتر معین و دکتر شهیدی، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۰، ص ۱۵۸۱۹
۲. ساخت‌گرایی سنت و عرفان، گزیده مقالات استیون کتز، ترجمه و تحقیق، سیدعطاء انزلی، ناشر: آیت عشق، ص ۲۳۲
۳. همان، ص ۲۸
۴. همان، ص ۱۰۹
۵. همان، ص ۲۴۹